

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ

**ΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ
ΤΟΥ Δ.Ν. ΔΑΡΒΑΡΗ**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΟΥ Δ.Ν. ΔΑΡΒΑΡΗ

Σύνθεση του ορθολογισμού με το συναισθηματικό
θρησκευτικό λόγο

281

Γρηγόρης Καραφύλλης

ΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΟΥ Δ.Ν.ΔΑΡΒΑΡΗ

Σύνθεση του ορθολογισμού με το συναισθηματικό θρησκευτικό λόγο.

Ο "σοφολογιώτατος"¹ κύριος Δημήτριος Νικολάου Δάρβαρης, "εκ της κατά την Μακεδονίαν κωμοπόλεως Κλεισούρας",² αποτελεί

- 1 Εξώφυλλο της *Εγκυκλοπαιδείας απλοελληνικής* (1829). Για τα έργα του Δάρβαρη βλ. ενδεικτικά Αθ. Γιομπλάκης, "Δημήτριος Νικ. Δάρβαρης (1757-1823) ο εκ Κλεισούρας της Μακεδονίας διδάσκαλος του Γένους", ανάπτυπο από το π. Γρηγόριος ο Παλαμάς τ. ΝΔ' (1971), σσ. 16-19 και Γρ.Χ.Καραφύλλης, "Δημήτριος Δάρβαρης, ένας δάσκαλος του Γένους από τη ΒΔ Μακεδονία", εφ. *Κοινή Γνώμη* (Φλώρινα), 30 Δεκ. 1985, σσ. και 4, όπου και άλλη σχετική βιβλιογραφία. - Η πρώτη καταγραφή τω έργων του Δάρβαρη (όχι πλήρης για την μέχρι τότε εργογραφία του) έγινε το 1811. Βλ. π. *Ερμής ο Λόγιος*, τ. Α' (1811), σσ. 76-79.
- 2 Εξώφυλλο της *Χρηστομάθειας απλοελληνικής* (1820). - Τα βιογραφικά στοιχεία του Δ. Δάρβαρη δίνονται συνοπτικά από τον αδερφό του Πέτρο, ο οποίος γράφει: "ο μακαρίτης αδελφός μου εγεννήθη τη 13/24 Αυγούστου 1757 εν τη κατά την Μακεδονία κωμοπόλει Κλεισούρα πλησίον της Καστοριάς και ζήσας υπέρ τα 65 1/2 έτη, ετελεύτησεν εν Βιέννη μετ' ολογοχρόνιον ασθένειαν από υδρώπικαν του στήθους τη 21 Φεβρουαρίου ήτοι 5 Μαρτίου 1823 το εσπέρας μετά τας 5 ώρας", βλ. *Εγκυκλοπαιδεία απλοελληνική*. Πόνημα αφιγόνου του σοφολογιώτατου μακαρίου Κυρίου Δημητρίου Νικολάου του Δαρβάρεως, εκδοθέν εις χρήσιν των σπουδαζόντων Νέων του Γένους, φιλοπόνω επιστασία του ελλογίμου αυτού αδελφού Πέτρου Νικολάου του Δαρβάρεως του και Πεντάδου. Εν Βιέννη της Αυστρίας, εν τω τυπογραφείω του Ι. Β. Σβηκίου 1829, σ. ε' -. Βλ. επίσης γι' αυτά Μ. Παπαμιχαήλ, *Δημήτριος Νικολάου Δάρβαρης, φιλόσοφος, συγγραφεύς, διδάσκαλος του γένους 1757-1823*, Θεσσαλονίκη 1956, του ίδιου "Η οικονομική και πνευματική ακτινοβολία των Δυτικομακεδόνων εις τας Παραβουναβίους χώρας κατά τον 18ον και 19ον αιώνα, εφ. *Ελληνικός Βορράς*, 4 Φεβρουαρίου, Θεσσαλονίκη 1962, Βασ. Σφυρόερα "Δάρβαρης Δημήτριος", *θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. Δ' σπ. 964, Αθήναι 1964, και κυρίως Αθ. Γιομπλάκης, *ό.π.*, σσ. 3-13. - Πληροφορίες για τη ζωή και το συγγραφικό έργο του Δάρβαρη, ιδιαίτερα στη σλαβονική, δίνει και ο Σάρβος συγγραφέας Vladañ Djordjević στο *Czcka i*

μία ιδιαίτερη περίπτωση λογίου που θα μπορούσε να καταταχθεί μεταξύ των συντηρητικών εκπροσώπων του Πατριαρχείου και των εκσυγχρονιστών του *Νεοελληνικού Διαφωτισμού*. Η κατάταξη του Δάρβαρη στον ενδιάμεσο αυτό χώρο, στηρίζεται κυρίως στο γεγονός ότι στα θέματα της παιδείας κινείται μεταξύ της πατριαρχικής αντίληψης της *Οκτωήχου* και του *Ψαλτηρίου* και της αντίστοιχης διαφωτιστικής, η οποία χρησιμοποιούσε τη σύγχρονη γλώσσα και προωθούσε την επιστημονική σκέψη.

Βέβαια από άποψη τυπική, ο Δάρβαρης ακολουθεί το "εύληπτον" ύφος και ενδιαφέρεται για την επιστημονική γνώση. Η αποδοχή όμως αυτών των διαφωτιστικών αρχών δεν αναιρεί τον πρωτεύοντα ρόλο που επιμένει να αποδίδει στη θεολογία, τουλάχιστον σε οικεία σ' αυτήν θεωρητικά ζητήματα, ενώ παράλληλα φροντίζει να υπαγάγει διαρκώς και τις καταφανείς εκσυγχρονιστικές του αντιλήψεις στην παραδοσιακή οπτική του θεϊκού ελέγχου. Έτσι ασπάζεται αμέσως το ρόλο και τη λειτουργία της θείας πρόνοιας και εμμέσως την κοσμική εξουσία των εκκλησιαστικών αρχόντων.

Η παράλληλη αυτή αποδοχή της θεοκρατικής και της υπό θρησκευτική επιτήρηση κοσμικής αντίληψης, λειτουργεί δυναμικά και στη διαμόρφωση των ανθρώπινων στόχων, κατά την παιδική ηλικία, όπως καταγράφεται ήδη στο πρώτο σύγγραμμά του,¹ στο οποίο περιγράφει ως εξής το γενικό πλαίσιο του σχολείου: "Το σχολείον είναι εκείνος ο τόπος, όπου τα παιδιά μανθάνουσι τοιαύτα πράγματα, δια των οποίων δύνανται να γένωσιν ευτυχείς άνθρωποι: πράγματα δηλαδή όπου όχι μόνον εις την παρούσαν ζωήν μάς κάμνουσιν ευτυχείς, αλλά δια των οποίων και εις την μέλλουσαν αιδιότητα γινόμεθα μακάριοι".² Η στοχοθεσία λοιπόν της εκπαίδευ-

Srpska prosveta (Ελληνική και Σερβική Παιδεία), Beograd 1896, σ. 224. - Επίσης στοιχεία για το βίο και το έργο του Δάρβαρη αντλούμε και από τη μελέτη του Ν. Βέη "Δημητρίου Νικολάου του Δαρβάρεως, Αφιέρωμα εις Ρήγαν Βελιστινλήν Φερραϊόν μετ' αυτογράφων σημειωμάτων του πρωτομάρτυρος", *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, τ. ΙΘ' (1944) σσ. 356-372.

- 1 *Χειραγωγή εις την καλοκαγαθίαν, ήτοι εγχειρίδιον εις ανάγνωσιν τοις σπουδάζουσι νεανίσκοις των Ρωμαίων και Βλάχων*. Δαπάνη του τιμιωτ. κυρίου Ιωάννου Νικολάου του Δαρβάρεως. Εν Βιέννη της Αουστρίας, εν τη Τυπογραφία Γεωργ. Βενδότη. Εν έτει 1791.
- 2 Στο ίδιο, σ. 1. Για τη διδασκαλική παρουσία και προσφορά του Δάρβαρη βλ. και τη μελέτη του Περικλή Βακουφάρη, *Οι αντιλήψεις του Δημητρίου Δάρβαρη για τη διδασκαλία των μαθημάτων, μεταπτυχιακή εργασία*, Θεσσαλονίκη

σης δεν πρέπει να φωτίζει μόνο τον παρόντα βίο, αλλά να εξασφαλίζει και την ευδαιμονία του μέλλοντος ή τουλάχιστον να προσγράψει θετικές υποθήκες γι' αυτόν. Η οπτική αυτή της κατάκτησης μιας γενικής ευτυχίας στο πλαίσιο των δύο κόσμων προϋποθέτει και ενισχύεται και από τις παράλληλες θέσεις του, ότι στο "καλοκατάστατον σχολείον" δεν πρέπει οι νέοι να αρκούνται μόνο στην κατάκτηση του περιεχομένου των θετικών εννοιών, αλλά και να ενεργούν σύμφωνα με αυτές. Η προσθήκη αυτή ενδιαφέρει ιδιαίτερα και συντείνει στην παραπάνω οπτική, επειδή ο Δάρβαρης διατείνεται ότι από όλες τις έννοιες, που διδάσκονται οι νέοι, η πίστη είναι το "επισημότερον μάθημα από όλα"¹, αφού "αρχή σοφίας [είναι] ο του θεού φόβος".² Η ευσεβιστική αυτή θέση λαμβάνει επί πλέον και συγκεκριμένη ενίσχυση από τη συμπερίληψή της στον καθορισμό του περιεχομένου της "καλοκαγαθίας", η οποία ως γενικός στόχος και ιδανικό των νέων, λογίζεται ότι "... είναι η κλίσις και σπουδή εις το να εκτελή τινάς τόσον τα καθήκοντα του επαγγέλματός του, όσον και τα προς τον Θεόν και τον πλησίον".³

Μένοντας ακόμη στο θεοκρατικό πεδίο, πρέπει να τονίσουμε και τη θεογνωσία, η οποία παίζει καθοριστικό ρόλο στο έργο του Δάρβαρη. Εδώ επαναλαμβάνονται, συχνότατα, γνωστές θεοκρατικές αντιλήψεις, οι οποίες θα μπορούσαν να συνοψισθούν στα εξής: όλη φύση έχει προετοιμασθεί για τη χρεία του ανθρώπου και η απολαβή των προσφορών της επιτυγχάνεται δια της εργασίας⁴ ο άνθρωπος, θεωρώντας όλη τη Δημιουργία, φτάνει στην επίγνωση

1980, ο οποίος επιχειρεί και ορισμένες αξιολογήσεις, στηριγμένος κυρίως στο κείμενο του Λόγιου Ερμή (βλ. ειδικότερα στις σσ. 8-16).

1 *Χειραγωγία εις την καλοκαγαθίαν...*, σσ. 6-7.

2 Στο ίδιο, σ. 11.

3 *Ό.π.*, σ. 26. Το παιδαγωγικό όραμα του Δάρβαρη θα μπορούσε να λεχθεί ότι περιλαμβάνει την ηθική και θρησκευτική μόρφωση και την εθνική διαπαιδαγώγηση της νεολαίας, (πρβλ. Αθ. Γιομπλάκης, *ό.π.*, σσ. 14-15).

4 *Οικιακή διδασκαλία της φύσεως χάριν των μικρών Παιδίων και Κορασίδων*, εκδοθείσα υπό Δημητρίου Νικολάου του Δαρβάρεως, δαπάνη των Κυρίων Αυταδέλφων Δαρβάρεων. Εν Βιέννη της Αουστρίας, εκ της Τυπογραφίας Ιω. Βαρθολομ. του Σβηκίου, πρώην Γ. Βενδώτου 1810. Το ενδιαφέρον για την παιδεία και των κοριτσιών φαίνεται πως ήταν γενικό. Βλ. ενδεικτικά τις σχετικές προτάσεις του Ν. Δούκα, *Παιδαγωγός ήτοι Πρώτα Μαθήματα των Παιδίων εις το αναγιγνώσκειν και νοείν* συντεθέντα και εκδοθέντα εις τομιδία τρία, τ. α', εν Βιέννη 1813, σσ. 1η-1θ'.

του θεού, "εκ της οποίας πηγάζει η ευσέβεια, με την οποίαν είναι συνημμένη η δικαιοσύνη, και αι λοιπαί αρεταί, εξ ων προσγίγνεται εις [αυτόν] η ευδαιμονία και η μακαριότης".¹ η τελειότητα και η σοφία του Θεού καταφαίνονται όχι μόνον από την ποικιλία της χλωρίδας και της πανίδας αλλά και από την ύπαρξη του ίδιου του ανθρώπου. Η δωροδοσία λοιπόν του θεού και η ευσέβεια που συνεπάγεται αυτή αποδεικνύουν τη δυνατότητα του ανθρώπου να ευτυχήσει, ενώ η άπειρη ποικιλία των δημιουργημάτων του, και ιδιαίτερα ο ίδιος ο άνθρωπος, αποκαλύπτουν τη θεϊκή σοφία. Η απόληξη της σκέψης αυτής του Δάρβερν ολοκληρώνεται στις αποφθεγματικές προτάσεις ότι "... ο σύμπας κόσμος άριστα διοικείται υπό της θείας προνοίας" και "... συνεπάγεται μετά λόγου ότι έστι Θεός, ποιητής του κόσμου, και ότι όλα εις τούτον τον κόσμον πανσόφως διοικούνται υπό της θείας προνοίας προς το κοινόν συμφέρον των ανθρώπων".²

Αλλά ο δεισμός του Δάρβερν, όσον αφορά, πάντοτε, στη στοχοθεσία της παιδείας, θεμελιώνεται και στην αντίληψή του ότι ο άνθρωπος είναι το ωραιότερο και τιμιότερο από τα επίγεια όντα, επειδή έλαβεν ου μόνον ευάρμοστον σώμα, αλλά και αθάνατον πνεύμα,..."³ Κατά την εκτίμησίν του όμως, οι περισσότεροι άνθρωποι "κακομεταχειρίζονται" τα προσόντα αυτά, προξενώντας ζημιά στους άλλους και στον εαυτό τους. Περισσότερο όμως επιτίθεται εναντίον εκείνων οι οποίοι στο όνομα του διαφωτισμού αναιρούν τη θρησκεία και υβρίζουν. Γι' αυτό τονίζει ότι "υπό το όνομα του κακώς νοηθέντος φωτισμού" δεν πρέπει να βλαστημά κανείς το Θεό, τη θρησκεία, τη διοίκηση, και από πάνω να νομίζει ότι έτσι είναι "πεφωτισμένος".⁴ Έτσι υπερβαίνει το χαράκωμα και απορρίπτει εμμέσως όλους εκείνους που επιχείρησαν να υπερκεράσουν τη θεοκρατία και το θεολογικό τρόπο έρευνας και αναζήτησης των πραγμάτων, εμμένοντας μόνο στον ορθό λόγο και την επιστήμη. Ο ίδιος εισάγει μεν τα δύο στοιχεία στη σκέψη του και τους διαλογισμούς του, αλλά φροντίζει να μην ισοσταθμίζονται ποτέ με τη

1 Οικιακή διδασκαλία της φύσεως ..., σ. 373.

2 Ό.π., σ. 384.

3 Οδηγός του βίου εκδοθείς υπό Δημητρίου Νικολάου του Δαρβάρεως, δαπάνη των Κυρίων Αυταδέλφων Δαρβάρεων. Εν Βιέννη της Αουστρίας, εκ της Τυπογραφίας Ιω. Βαρθολ. του Σβηκίου, πρώην Βενδώτου, 1812, σ. 3.

4 Στο ίδιο, σσ. 3-4.

θεοκρατική αντίληψη του κόσμου και τη θεολογική ερμηνεία των πραγμάτων.

Η δυσιστική του αντίληψη για το "ευάρμοστον σώμα" και το "αθάνατον πνεύμα" συμπληρώνεται και με ορισμένες ακόμη παραμέτρους. Το αριστουργηματικό πλάσμα, που λέγεται άνθρωπος, τοποθετείται, ως επακόλουθο της διττής σύνθεσής του από σώμα και ψυχή, μεταξύ αισθητικής και νοητής ουσίας, συναπτόμενο κατά το σώμα με τα άλλα ζώα, ενώ κατά την ψυχή με τις ασώματες ουσίες των πνευμάτων.¹ Η σύνδεση αυτή προϋποθέτει αναγκαίως την ύπαρξη του Θεού, από την οποία και συνακόλουθα συνάγονται αντίστοιχα καθήκοντα. Συνισταμένη των καθηκόντων αυτών είναι η θεοσέβεια, ως πηγή και βάση όλων των καθηκόντων, τα οποία οφείλουμε στον εαυτό μας και στους άλλους.²

Επομένως, όπως προκύπτει από τα παραπάνω, το κυριότερο καθήκον στο οποίο πρέπει να εθίζουμε και τους νέους είναι η ευσεβεία. "Τα έργα της ευσεβείας είναι τοιαύται πράξεις, δια των οποίων η προς τον θεόν ευλάβεια συντηρείται, στερούνται και αυξάνει. Αυξάνει δε με τους συνεχείς περί του θεού στοχασμούς, με την ανάγνωσιν της ιεράς γραφής και των βιβλίων των διαλαμβανόντων περί θείων πραγμάτων, με τας προσευχάς δια νοός γιγνομένους, αλλά και δια των λόγων εις τας ιεράς συνάξεις, ότε γίνεται κοινή δέησις προς τον θεόν. Ταύτα ουν πάντα ανήκουσι εις τα έργα της ευσεβείας, και πρέπει να τα κάμνωμεν επιμελώς, μόνον να στοχαζώμεθα πάντοτε ότι αυτά ανήκουσι περισσότερον εις την εξωτερικήν του θεού λατρείαν, παρά εις την εσωτερικήν θεοσέβειαν, ήτις συνίσταται εις την υπακοήν του θεού και ταπεινώσιν ενώπιόν του, εις την επίγνωσιν της ασθενείας και συντριβήν της καρδίας ημών και εις την επ' αυτόν ελπίδα και πεποίθησιν. Ταύτης ουν μάλιστα πρέπει να επιμελώμεθα, χωρίς την οποία εκείνη, καθ' ο γίγνεται δια του σώματος, ολίγον συμβάλλει εις την αληθή θεοσέβειαν".³

Από τα καθήκοντα λοιπόν αυτά, καθώς και από εκείνα που οφείλονται προς εαυτόν και σύμφωνα με τα οποία ο "άνθρωπος εγεννήθη δια δύο πράγματα, δια να νοή και να πράττη συμφώνως

1 *Εγκυκλοπαίδεια απλοελληνική*, σ. 122.

2 *Στο ίδιο*, σ. 147.

3 *Ό.π.*, σσ. 158-159.

τω ορθώ λόγω και τοις παραγγέλμασι του Χριστού, εν ω κείται η χριστιανική αρετή, ήτις εστί το Κύριον και μόνον αγαθόν των ανθρώπων επί της γης", "καλός [είναι ο άνθρωπος] αν ο λόγος και ο βίος είναι σύμφωνος τη του θεού θελήσει, ήτις χριστιανική αρετή καλείται".¹ Προκύπτει λοιπόν ότι η ηθική δεν μπορεί να είναι άλλη από την παραδοσιακή χριστιανική ηθική και ο τρόπος ζωής όχι διαφορετικός από εκείνον που καταγράφεται στη χριστιανική βιοθεωρία.

Ειδικότερα, η ηθική αυτή ορίζεται, έμμετρα, στο μότο του πρώτου πονήματος του Δάρβαρα ως εξής:

"Αν θέλης καλοκάγαθος και ευτυχής να ζήσης
Ανάγνωθι ω μαθητά, κανόνας ν' αποκτήσης
Ους περιέχει το παρόν της καλοκαγαθίας
Πόνημα μεν, ει και σμικρόν, γέμον δε ωφελείας".²

Από το τετράστιχο αυτό συμπεραίνεται ότι η ζωή του νέου πρέπει να ρυθμίζεται με βάση προκαθορισμένους κανόνες, οι οποίοι οδηγούν στην ευτυχία. Οι κανόνες αυτοί άγουν προς τη *χρηστοπάθεια* που είναι ο σκοπός αλλά και ο καρπός της ηθικής, "διότι αυτή χειραγωγεί εις εκείνην. Όστις έχει καλές θεμελιώδεις αρχάς και τας ακολουθεί, είναι χρηστοθήης".³ Για να γίνει όμως κανείς χρηστοθήης πρέπει να εθιστεί πρώτα στη φιλομάθεια. Η τελευταία μπορεί να θεωρηθεί ως κλίση και σπουδή στην απόκτηση επωφελούς γνώσης, καθώς και στην υιοθέτηση διδασκαλιών, παραδειγμάτων και νοθεσιών από άλλους. Απαιτεί ένα διαρκή αγώνα για να αποκτήσει κανείς ακριβή γνώση των καθηκόντων του,⁴ μέσα στα οποία προεξάρχουν και η αγάπη για την πατρίδα καθώς και η εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς αυτήν.⁵

1 Ό.π., σ. 159.

2 Βλ. *Χειραγωγία εις την καλοκαγαθίαν*.

3 Στο ίδιο, σ. 24.

4 Ό.π., σ. 29. Μπορούμε να πούμε, ιδιαίτερα, ότι οι απόψεις του Δάρβαρα για τη φιλομάθεια είναι ωφελιμιστικές και αποβλέπουν στην τελειοποίηση της επιστήμης και των επαγγελμάτων. Αναφερόμενες στη φιλοσοφία τονίζει ότι αυτή "δεν είναι ολιγώτερον αναγκαία, επειδή φωτίζει θαυμασίως τον νου και τον πλουτίζει με πολλές αξιολόγους αληθείας. Η Λογική και η Μεταφυσική τον οξύνουσι και τον κάμνουσι να μετριοφρονή". Βλ. "Φιλομαθείας πέρι", π. *Ερμής ο Λόγιος*, τ. Β' (1812), σσ. 34-38.

5 *Χειραγωγία εις την καλοκαγαθίαν*, σ. 112.

Οι αντιλήψεις αυτές, που αποτελούν τα ηθικά παραγγέλματα που υιοθέτησε και πρόβαλε ο Δάρβαρης, συμπληρώνονται με την παράθεση συγκεκριμένων κανόνων της χριστιανοβιοθεωρητικής αντίληψης με την επωνυμία "Ηθικοί κανόνες του ζην", "Γνώμαι παρενετικά" και "Τετράστιχα νουθετητικά κατ' αλφάβητον".¹ Η καθοδηγητική του προσπάθεια συνεχίζεται και σε ολόκληρο το έργο του *Σοφίας απάνθισμα*², όπου ορίζει ότι ο άνθρωπος πρέπει να ζει με γνώμονα των πράξεών του τη συνείδηση. Η ορθή ενέργεια δεν εξασφαλίζει μόνο την αυτοεκτίμηση, αλλά συνεπιφέρει και την εκτίμηση των άλλων. Γι' αυτό προτείνει να βαδίζει κανείς την ευθεία με τη βοήθεια του θεού και των ανθρώπων την ανάγκη.³ Η τελευταία αυτή πρόταση συνδυάζει τις δύο βασικές ρήσεις του Δάρβαρη για το θεό και τον άνθρωπο, όσον αφορά τον τομέα της γνώσης. Παραπάνω αποφάνθηκε ότι "αρχή σοφίας ο του θεού φόβος"⁴ και τώρα δηλώνει ότι η αρχή της σοφίας είναι γνώση του εαυτού. Η γνώση αυτή βέβαια είναι δύσκολη, αλλά και εντελώς απαραίτητη, αν θέλει κανείς να κοπιάζει για τον εαυτό του. Για το στόχο αυτό της αυτογνωσίας προτείνει μάλιστα και συγκεκριμένα μέτρα, όπως: να προσέχουμε τα έργα μας και τα αποτελέσματά τους, να επιζητούμε τη μοναξιά για τον αυτοστοχασμό μας και να ωφελούμαστε από τις παραινήσεις των ειλικρινών φίλων μας αλλά και από τον ψόγο των εχθρών.⁵ Επί πλέον η αυτογνωσία προηγείται κάθε άλλης γνώσης, αφού ο άνθρωπος εκτός από την ψυχή του πρέπει να γνωρίζει και το σώμα του για να μπορεί να ανταπεξέρχεται νικηφόρα τις δυσκολίες της επιβίωσης. Για το λόγο αυτό, ο Δάρβαρης ταξιθετεί τις ανάγκες του ανθρώπου σε μια αντίστοιχη σειρά: πρώτα η αυτογνωσία, δεύτερον οι ανθρώπινες χρείες, τρίτο η

1 Βλ. *Παιδαγωγός ήτοι ηθικοί κανόνες του ζην εις χρήσιν των Νεανίσκων και των Κορασίδων*, ερανοσθέντες υπό Δημητρίου Νικολάου Δαρβάρειως του Κλεισουρέως και εκδοθέντες δαπάνη των Κυρίων Αυταδέλφων Δαρβάρειων. Εν Βιέννη της Αουστρίας, εν τη Ελληνική Τυπογραφία Γ. Βενδόνη 1804, σσ. 3-44, 45-76 και 77-84 αντίστοιχα.

2 *Σοφίας απάνθισμα*, εκδοθέν υπό Δημητρίου Νικολάου Δαρβάρειως δαπάνη των κυρίων Αυταδέλφων Δαρβάρειων. Εν Βιέννη της Αουστρίας, εκ της Τυπογραφίας Ιω. Βαρθολ. του Σβηκίου, πρώην Γ. Βενδώτου, 1811, σ. 6.

3 Βλ. στο ίδιο, σσ. 6-7. Ακολουθεί και εδώ μία μακροσκελής σειρά παραινήσεων, στο ίδιο μοτίβο με τα παραπάνω. Βλ. σσ. 9-161.

4 Βλ. *Χειραγωγή εις την καλοκαγαθίαν*, σ. 11.

5 Βλ. *Σοφίας απάνθισμα*, σσ. 5-6.

γνώση του φυσικού και του κοινωνικού χώρου και τέταρτο ο παραδειγματισμός από κατάλληλα και ποικίλα αναγνώσματα, τα οποία αποσκοπούν στην τέρψη και κυρίως στην αρετή, "ήτις πρέπει να ήναι πάντοτε το σκοπούμενον τέλος".¹

Η αρετή όμως δεν πρέπει να περιορίζεται μόνο στο ατομικό της εύρος, αλλά να επεκτείνεται και στο αντίστοιχο αλληλέγγυο, το οποίο περιλαμβάνει τη συνεισφορά του ανθρώπου στην ευτυχία των συνανθρώπων του. Ειδικότερα στον *Οδηγό του βίου* δικαιολογεί τον τίτλο του συγκεκριμένου συγγράμματος με το επιχείρημα ότι αυτό "δεικνύει, ποίαν οδόν του βίου πρέπει να περιπατώμεν και διδάσκει, πως να γνωρίσωμεν εαυτούς και τους άλλους, και τίνι τρόπω να πολιτευώμεθα, δια να ήμεθα ευτυχείς εις την παρούσαν ζωήν".² Δηλώνει ακόμη ότι αποσκοπεί "προς φωτισμόν του νός, προς διόρθωσιν των ηθών, και προς αύξησιν της κοινής ευτυχίας".³ Ο ίδιος ολοκληρώνει τη σχετική αντίληψή του στον τομέα της ηθικής γράφοντας επιγραμματικά: "Αν και επιθυμώ να έχω εν εμαυτώ συναθρισμένας όλας τας αρετάς, όμως δεν αγαπούσα τίποτε περισσότερον, παρά να ήμαι και να φαίνωμαι ε υ γ ν ώ μ ω ν και ε υ χ ά ρ ι σ τ ο ς· διότι αυτή είναι μία α ρ ε τ ή ου μόνον μεγίστη, αλλά και μήτηρ πολλών και εξαιρέτων αρετών".⁴

1 Βλ. *Χρηστομάθεια απλοελληνική*, εις χρήσιν της Νεολαίας του γένους, συλλεχθείσα υπό Δημητρίου Νικολάου Δαρβάρεως και εκδοθείσα δαπάνη Ιωάννου και Μάρκου Δαρβάρεων, εκ της κατά Μακεδονίαν κωμοπόλεως Κλεισούρας, υπό το όνομα των Πεντάδων γνωριζομένων. Εν Βιέννη της Αυστρίας, εν τω Τυπογραφείω του Δημητρίου Δαβιδοβίκη 1820, σσ. γ'-ε'.

2 Βλ. σχετικά σ. 6. Τα καθήκοντα αυτά θα μπορούσε να πει κανείς ότι απορρέουν και από την αντιμετώπιση της ιστορίας ως ωφελιμιστικής επιστήμης και σπουδής, αφού η γενική του αντίληψη είναι ότι αυτή αποτελεί διδασκαλία της πολιτικής αγωγής και διαγωγής και γενικά σχολείο όλων των ανθρώπων και ιδιαίτερα των νέων. Βλ. *Σύντομος γενική ιστορία εις δύο τόμους διηρημένη*, συλλεχθείσα εκ παλαιών και νεωτέρων συγγραφέων προς χρήσιν των σπουδαζόντων νέων. Εν Βιέννη 1817 (α) και 1818 (β) τόμος. Πρβλ. και Περικλής Βακουφάρης, "Ελληνες ιστορικοί στη Βιέννη", π. *Ελιμειακά*, έτος 3, Δεκ. 1984, τχ. 11, σσ. 188-194 και ειδικότερα του ίδιου "Οι απόψεις για την ιστορία και το ιστορικό γίνεσθαι των αδελφών Δαρβάρεων", *θεσσαλονίκη* 1978, σσ. 1-12, ανάπτυπο από τον 3ο τ. του π. *Βυζαντινός πολιτισμός*.

3 *Χρηστοθήθεια απλοελληνική...*, ό.π. Το βιβλίο, όπως και η *Εγκυκλοπαιδεία απλοελληνική* απολήγουν σε μία ακόμη σειρά παραινέσεων, κρίσεων, (το πρώτο) και καθηκόντων (το δεύτερο), (βλ. σσ. 161-182)

4 Βλ. *Εγκυκλοπαιδεία απλοελληνική*, σσ. 182-183.

Οι αντιλήψεις του Δάρβαρη στο πεδίο αυτό περαιώνονται με την προσθήκη του κεφαλαίου "Περί της διατηρήσεως της Υγείας και της παρατηρήσεως της Χρηστοηθείας"¹, όπου και προβάλλεται πάλι ο δυισμός του σώματος και του πνεύματος. Εξασφάλιση της υγείας από τη μία πλευρά, αλλά και καλλιέργεια της ηθικής από την άλλη. Πάντως στο σημείο αυτό ο Δάρβαρης ακολουθεί τη φυσιολογική οδό, προβάλλοντας πρώτα την υγεία, μπροστά στην οποία ωχριούν όλα τα άλλα αγαθά, καθιστάμενα μάταια και ανωφελή, και κατόπιν τη χρηστοθήεια η οποία κοσμίει τους νέους και τους κάνει αρεστούς. "Όθεν χρεωστούσι και την υγείαν επιμελώς να φυλάττωσι, και την χρηστοθήειαν ακριβώς να παρατηρώσιν, αν θέλωσι να ήναι ερρωμένοι κατά το σώμα και ευπαιδευτοί κατά το πνεύμα· διότι ούτω μόνον απολαμβάνουσιν τη μεγίστην ευτυχίαν εδώ επί της γης".²

Η χειραγωγή, χρηστοθήεια ή χρηστομάθεια, λοιπόν, του Δάρβαρη ως πλαίσιο της ηθικής διαμόρφωσης των νέων, ολοκληρώνεται με τη συγκεκριμένη διδακτική μέθοδο, η οποία, αν και δεν είναι συστηματική, εν τούτοις κατέχει ιδιαίτερη θέση στο έργο του. Στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ο εκ Κλεισούρας λόγιος ακολουθεί κατά γράμμα τις θέσεις του Διαφωτισμού, απορρίπτοντας οριστικά την από καθέδρας διδασκαλία και προτείνοντας ως μέθοδο μάθησης και διδασκαλίας μόνο το διάλογο,³ τον οποίο όμως εννοεί και ως εκμάθηση παραδειγμάτων, από τα οποία οι νέοι καθοδηγούνται ή συνετίζονται. Η διδασκαλία πρέπει να αρχίζει από τη γνώση των πραγμάτων του χώρου (γης, θάλασσας και ουρανού), από τα απλούστερα, που προσπίπτουν στις αισθήσεις, και να προχωρεί στα υψηλότερα, που απαιτούν σκέψη και κρίση.⁴ Ακόμη και το ύφος πρέπει να είναι απλό για να το καταλαβαίνουν τα παιδιά χωρίς δυσκολία.⁵

1 Χρηστομάθεια απλοελληνική, σσ. 337-341.

2 Στο ίδιο, σ. στ'. Στο Παράρτημα δίνει παραγγέλματα τόσο για την υγεία (σσ. 338-339) όσο και για την χρηστοθήεια (σσ. 339-341).

3 Βλ. Εισαγωγή εις την ελληνικήν γλώσσαν περιέχουσα διαφόρους ελληνικούς Διαλόγους πάνω ωφελίμους εις τρεις εκατοντάδας διηρημένους, συναρμοσθείσα παρά Δημητρίου Νικολάου του Δαρβάρεως, του εκ Κλεισούρας της Μακεδονίας, προς χρήσιν των πρωτοπείρων της Ελλάδος φωνής, και εκδοθείσα υπό του τιμιωτάτου Αυτάδελφου αυτού Ιωάννου Νικολάου του Δαρβάρεως. Εν Βιέννη της Αουστρίας, 1798, (Προοίμιο με τον τίτλο "Τοις εντευξομένοις χαίρειν", χωρίς σελιδαρίθμηση).

Σημαντικό σημείο στην παιδαγωγική του Δάρβαρη αποτελεί και ο τονισμός του απαραίτητου της διδασκαλίας της φυσικής ιστορίας, γιατί αυτή οδηγεί στη γνώση του Θεού, του ποιητού της φύσης.¹ Έτσι, με την ένταξη της διδασκαλίας των φυσικών επιστημών στη χριστιανική αντίληψη, υπερβαίνει τη δυσκολία, που πρόβαλαν οι θεολόγοι της εποχής, ότι αυτές δεν πρέπει να διδάσκονται, επειδή τάχα αντίκεινται στη χριστιανική κοσμοθεωρία. Η πορεία διδασκαλίας των γνωστικών αυτών αντικειμένων, που πρέπει να αρχίζει "από τα καθ' έκαστα επί τα καθόλου, και από της φύσεως επί τον δημιουργόν"², χειραγωγεί καλύτερα στη μάθηση, επειδή τα παιδιά μαθαίνουν να διδάσκονται ευκατάληπτα και ταυτόχρονα χρήσιμα πράγματα. Τα υλικά ή φυσικά πράγματα και φαινόμενα, που βλέπουν κάθε μέρα, ακούνε γι' αυτά ή αντιλαμβάνονται με τις αισθήσεις τους, τίθενται ως αφετηρία της ανθρώπινης γνώσης, επειδή είναι "γνωριμώτερα τη φύσει".³

Τελικά η παιδαγωγική διδασκαλία του Δάρβαρη επανατονίζει και πάλι ότι αυτή πρέπει να έχει ως στόχο την προτροπή στο καλό, να φωτίζει τη διάνοια και το νου και να ρυθμίζει τα ήθη των νέων επί το ευπρεπέστερον και κοσμιότερον.⁴ Η προτροπή όμως στο καλό απαιτεί τη θεογνωσία, ως πηγή κάθε αρετής και ως παραδειγματισμό. Αλλά η θεογνωσία, όπως είδαμε, δεν μπορεί να διαχωρισθεί από τη θεοκρατική αντίληψη του κόσμου και αυτό είναι το μεγάλο πρόβλημα του νεοελληνικού Διαφωτισμού, που καθρεφτίζεται ανάγλυφα στο έργο του Δάρβαρη. Αν στον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό διαπιστώνουμε μία σαφή απομάκρυνση της επιστήμης από τη θρησκεία, κάτι αντίστοιχο ήταν αδύνατο στην ελληνική περίπτωση, γιατί το υποδουλωμένο έθνος και οι υπόλοιπες συγκυρίες είχαν απόλυτη ανάγκη από την υποστήριξη της εκκλησίας με την οποία ήταν συνυφασμένες. Απόλυτος διαχωρισμός και σαφής αντιπαλό-

6 Οικιακή διδασκαλία της φύσεως, σ. 4.

7 Στο ίδιο, σσ. 4-5. Πρβλ. και Χρηστομάθεια απλοελληνική, σ. ε'.

1 Οικιακή διδασκαλία της φύσεως, σ. 5..

2 Στο ίδιο..

3 Πρωτοπειρία απλοελληνική, χάριν των μικρών Παιδίων φιλοπονηθείσα υπό Δημητρίου Νικολάου Δαρβάρεως και εκδοθείσα δαπάνη αυταδελφών Δαρβάρεων Ιωάννου και Μάρκου. Εν Βιέννη της Λουστρίας, εκ της τυπογραφίας Αντων. Αουκούλου 1818, σ. γ'.

4 Στο ίδιο, σ. δ'.

τητα μεταξύ των δύο θα απομάκρυνε την πραγμάτωση του στόχου της απελευθέρωσης του έθνους, επειδή ο δεύτερος παράγοντας, η εκκλησία, θα αντιδρούσε στην αφαίρεση οποιωνδήποτε κεκτημένων. Η κηδεμονία των υπόδουλων, όχι μόνο η κοσμική και η εξουσιαστική αλλά και η πνευματική, ήταν το κυριότερο όπλο της, καταχυρωμένο μάλιστα με την τούρκικη σφραγίδα.

Επομένως ο εκσυγχρονισμός θα μπορούσε να διέλθει από δύο οδούς: ή θα ασχολιόταν μόνο με τα επιστημονικά και εκπαιδευτικά ζητήματα, χωρίς να εγγίζει τα θρησκευτικά και θεοκρατικά, ή θα δήλωνε διαρκώς τη νομιμότητά του απέναντι στους φορείς της θρησκείας και τη εκκλησία, για να μπορεί, χωρίς αντιδράσεις, να διαποτίσει, τουλάχιστον την εκπαίδευση, με το σύγχρονο πνεύμα. Αυτόν τον δεύτερο δρόμο φαίνεται ότι ακολουθεί ο Δάρβαρης. Στην περίπτωση του όμως αυτή η μέση οδός δεν κρίνεται απλώς ως αναγκαιότητα αλλά και ως πίστη σε μία σύνθεση που συνδυάζει τη θρησκευτική κυριαρχία με τον εκσυγχρονισμό της. Από τη σύνθεση αυτή προκύπτει και ο ανθρώπινος τύπος που φαίνεται να προτείνει. Είναι ο *διαφωτισμένος θρησκευτών*, που θα έχει τα μάτια του πάντα στραμμένα προς το θεό, αλλά και θα αποβλέπει ταυτόχρονα και στη γενική του ευτυχία.

Ο επαναληπτικός αυτός δυισμός θεμελιώνεται στην ικανοποίηση των αναγκών της διπλής φύσης του ανθρώπου. Γι' αυτό και το σχολείο πρέπει να έχει αντίστοιχους προσανατολισμούς, επιδιώκοντας από τη μία πλευρά την προσωπική επιτυχία και την αλληλέγγυα στάση προς τον πλησίον, και από την άλλη, την εκπλήρωση των καθηκόντων προς το θεό. Είναι επομένως ένα σχολείο καθαρά ωφελιμιστικό, που αποβλέπει στην εξασφάλιση προτιθέμενων στόχων.

Αλλά οι στόχοι αυτοί επιβληθούνται ως ένα σημείο μόνο από τη θετική διάθεση του ύψιστου Δημιουργού που λειτουργεί διαμέσου της *Θείας πρόνοιας*. Γι' αυτό είναι απαραίτητη και η κατάκτηση της ευσέβειας καθώς και η ποδηγέτηση των νέων προς το στόχο αυτό, για να προσεγγίσουν τη χριστιανική αρετή, δια μέσου της αυτογνωσίας, η οποία συνδυάζει τον ορθό λόγο με τα παραγγέλματα του Χριστού. Έτσι ο Δάρβαρης επιχειρεί να συνθέσει τον *ορθολογισμό* ως φιλοσοφική έννοια, με τον συναισθηματικό θρησκευτικό λόγο. Γι' αυτό και το έργο του βρίθεται από την *κανοναρχία*, η οποία δια μέσου της αυτογνωσίας δεν εξασφαλίζει μόνο τη γνώση αλλά και το ήθος και την ευτυχία. Είναι επόμενο λοιπόν ότι ο δικός του διαφωτισμός όχι μόνον δεν αντιπαλεύει τη θεοκρατία, αλλά και

θεωρεί θανάσιμο αμάρτημα οποιανδήποτε επιστημονική στάση, αναιρετική των θρησκευτικών αντιλήψεων, έστω και των πλέον αναχρονιστικών. Έτσι, μέσα από τα ερανήσματά του, προκύπτει ότι ο Δάρβαρης επιχειρεί, και στο χώρο της παιδείας, να προτείνει μία συνδυαστική διδασκαλία.